

İmam Mâtürîdî'ye Göre İmanda Artma ve Eksilme Sorunu

The Problem of Increasing and Decreasing İmân according to İmâm al-Mâtürîdî

Metin AVCI*

Öz

Rey/Akıl Taraftarlığı zihniyetinin temsilcilerinden Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî; fıkhıta Hanefilik ve itikatta Mâtürîdîliğin oluşmasına öncülük etmiş iki önemli düşünürdür. Onlar Mürce'înin itikadî ve fikhî konularındaki görüşlerinden etkilenmiş olup dinde kolaylık, akılcılık ve imanda eşitlik ilkelerini düşünce sistemlerinin merkezine yerleştirmişlerdir. Muhaliflerince amelleri önemsemeyip değersizleştiren birer âlim olarak lanse edilmiş olsalar da, kendi içerisinde tutarlı makul görüşleri büyük günah sahibinin lehine olmuş ve tekfir edilmekten kurtarmıştır. Onların bu tutumu, Arap olmayan Müslümanların İslâmlaşma sürecini kolaylaştırmıştır. İslâm düşüncesinde amelleri imana dâhil eden ve etmeyen olmak üzere iki ayrı iman nazariyesinden; amelleri imana dâhil etmeyeni benimsemişlerdir. Bu iman nazariyesinin en önemli sorunlarından birisi "imanda artma ve eksilme" sorunudur. Onların Hadis Taraftarları, Hâriciler, Mu'tezile ve Şia ile iman konusundaki fikrî tartışmaları, eserlerinin ilgili bölümlerinde bize kadar ulaşmıştır. İmam Mâtürîdî; Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden hareketle bu konuyu ele almış ve yeni delillerle

Abstract

Abû Hanîfa and İmâm al-Mâtürîdî, as representatives and two important thinkers of the Rey / Supporter of Reason mentality; were Hanafî in fiqh and Mâtürîdism in the creed. They were influenced by Murjî'a's views on religious and legal issues and placed the principles of convenience, rationality, and equality in faith at the center of their thinking system. Even though they were highly criticized due to their definitions of the belief that exclude deeds and their rational understanding that saved the owner of great sins from denouncing, they did not stop defending these views. What is more, they facilitated the Islamization process of non-Arab Muslims with their responses to the criticisms of the opponents. In the thought of Islam, they had two different belief theories that include deeds in belief and those that do not include deeds in belief. One of the most important problems of this belief theory is the problem of "increasing and decreasing belief". Their intellectual discussions with Hadith Supporters, Khârijites, Mu'tazila and Shî'a about the belief system have reached us in the relevant parts of their works. İmâm al-Mâtürîdî, handled this issue based on Abû Hanîfa's views and tried to justify it with new evidence. Therefore,

* Dr., Kdz. Ereğli Belediyesi, Zonguldak, Türkiye / e-Mail: avcimetin67@hotmail.com / ORCID ID: 0000-0002-8651-0321

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
26.04.2022	23.06.2022	30.06.2022

DOI 10.18403/emakalat.1109051

temellendirmeye çalışmıştır. Bu makalede; İmam Mâtürîdî'nin imanın amellerle artıp eksilmeyeceği fikri, kendi eserlerinden hareketle analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Mürctie, Ebû Hanîfe, İmam Mâtürîdî, İman.

In this article, İmam al-Mâtürîdî's idea of whether faith increases or not with will be analyzed based on his own works.

Keywords: History of Islamic Sects, Murji'a, Abû Hanîfa, İmam al-Mâtürîdî, İmân.

Giriş

İslâm tarihinde Cemel ve Sıffin savaşı ve sonrasında yaşanan siyasi hadiseler, itikadî ve siyasi fırkaların ortaya çıkmasına sebep olmuş ve iman, küfür, büyük günah ve kader sorununun tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle tahkîm olayından sonra Hz. Ali'yi terk eden Hâriciler; başta Ali, Osmân, Muâviye ve onların taraftarlarını, hakemleri; daha sonra tahkîmi kabul eden tüm Müslümanları tekfir etmiştir. Kendileri gibi düşünmeyenleri dinden çıkarıp, kanlarını ve mallarını helal görmeleri şeklindeki tekfir söylemi, Hâricilerin Müslümanlara karşı savaş açmaları ve şiddet eylemlerine girişmeleri şeklinde uygulamaya konulmuştur.¹

Yaklaşık doksan yıl süren Emevî hânedanlığı döneminde, yeni fetihlerle İslâm toprakları genişlemiştir. Ancak bu dönemde İslâm'ı din olarak seçen mevâliden cizye alınması, kimin mü'min kimin kâfir olduğu sorununun yeniden tartışmaya açılmasına sebep olmuştur.² İslâm topraklarında Emevî-Haşimî mücadelesinin ortaya çıkardığı toplumsal buhran derinleşmiştir. Bazı kesimler kendilerini bu asabi-yetçi rekabetin dışında tutmaya çalışmışsa da, çok az kişi tarafsız kalmayı başarabilmiştir. Siyasî çekişmelere karışmayan bu kimseler, haklı tarafın kim olduğu konusunda şüpheyeye düştükleri için "şükkâk" olarak isimlendirilmiştir. 60/679 yılından sonra giderek güçlenen bu "tarafsızlar" grubu arasından büyük günah işleyen mü'min olduğu ve cezalandırılıp cezalandırılmayacağını Allah'a ircâ

¹ Hasan Onat-Sönmez Kutlu, "İslâm Mezhepleri Tarihine Giriş", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 63 vd.

² Hasan Onat, *Emevîler Dönemi Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 15.

eden ve Mürcie diye bilinen bir fırka teşekkül etmiştir. Bu grup, bütün Müslümanların eşitliğini ve birliğini ön plana çıkararak uzlaştırıcı tutumuyla, iman ve siyaset ile ilgili sorunların çözümüne önemli katkılar sunmuştur.³

Mürcie; İslâm düşüncesinde iman-küfür meselesi ile ilgilenen ve kendilerine ait bir iman nazariyesi oluşturan ilk fırkadır. Hâriciler, Mu‘tezile ve Ehl-i Hadis (Hadis Taraftarları) ise onların iman nazariyesine karşı bir iman nazariyesi geliştirmişlerdir. Çünkü iman, iman-amel ilişkisi, büyük günah işleyenin durumu ve benzeri sorunlar, diğer tartışmaları da belirleyecek bir özelliğe sahiptir. Çünkü sonuçta kişilerin iman dairesi içerisinde kalması veya küfre girmesi konusunda verilecek karar buna uygun olacaktır.

Bu tartışmalar sonucunda imanın tanımı, unsurları ve artıp eksilmesi meselesi de, tartışılan konular arasındaki yerini almıştır. Amelleri terk ettiğimizde imanımız azalır mı? Veya amelleri tastamam yerine getirdiğimizde imanımız artar mı? sorularının temel teşkil ettiği “İmanda artma ve eksilme sorunu”, Hadis Taraftarları ile Mürcie/Rey taraftarları arasında tartışılmaya devam etmiştir. Öyle ki tartışma, sahabeden Abdullah b. Mesud (ö.32/653) ve Abdullah b. Ömer'e (ö.73/693) kadar gerilere götürülmekle kalmamış, taraflar kendi görüşlerini desteklemek için hadis uydurma yoluna gitmiştir.⁴ Arap din bilgini ve filozofu Suyûti; imanda artma ve eksilme olmayacağını, imanda artmanın bir nevi küfür eksilmenin ise şirk olduğunu bildiren hadislerin Mürcie taraftarlarınca uydurulduğunu söylemiştir. Ameli imanın parçası sayan, imanın artacağı ve eksileceği ile ilgili hadislerin ise Mürcie muhalifleri tarafından uydurulduğunu zikretmiştir.⁵

Biz bu çalışmamızda; İmam Mâtürîdî öncesinde, imanda artma ve eksilme sorununun nasıl ele alındığını inceledikten sonra, İmam

³ Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2002), 33-36.

⁴ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 130-134; Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, 153-188.

⁵ es-Suyûti, Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed Celâlüddin, *Kitâbü'l-Leâli'l-Masnûa fî'l-Ahâdisi'l-Mevdûa* (Beyrut: Matbaatü'l-Edebiyye, 1900), 1/19-21.

Mâtürîdî'nin bu sorunla ilgili görüşlerini ayrıntılı bir şekilde analiz edeceğiz.

1. Mâtürîdî Öncesinde İmanda Artma ve Eksilmeyi Kabul Edenler

İmanda artma ve eksilmeyi kabul eden fırka ve mezheplerin başında; İslâm Mezhepler tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan Hâricilik, Mu'tezile ve Hadis Taraftarları gelmektedir. Daha sonraki zaman diliminde Zeydiyye, Selefiyye ve Eş'arîlerin çoğunluğu onlarla aynı görüşü paylaşmışlardır. Hatta Ehl-i Sünnet Akâidi içerisinde Ebû Hanîfe (150/767) hariç, diğer fıkıh mezhebi imamları, imanın artacağını ve eksileceğini savunmuşlardır. Enes b. Mâlik (93/712); "İman; söz ve ameldir, artar eksilir"⁶ derken, İmam Şâfiî (204/820) de onunla aynı görüşü paylaşmıştır.⁷ Hadis Taraftarları'nın önderliğini yapan Ahmed b. Hanbel (241/855) de bu konuda farklı bir görüşe sahip değildir.⁸ Öyle ki; daha sonraki dönemlerde tek bir ağızdan çıkmış gibi "İman; söz ve ameldir, artar ve eksilir" diyen Mekke, Medine, Yemen ve diğer şehirlerdeki âlimlerin listeleri yapılmıştır.⁹

Anlaşılacağı üzere; imanın artacağı veya eksileceği görüşünün sürekli savunucularının başında, Hadis Taraftarları gelmektedir. Onlar sadece imanın artması ve eksilmesi meselesinde değil, imanla ilgili bütün meselelerde en büyük fikir ayrılığını Mürcie ile yaşamışlardır. Onlara göre; kişi taat işleyince imanı artar, taat işlemeyi terk edince veya günah işleyince imanı azalır. Çünkü iman sadece kalp ile tasdik dil ile ikrar değil, aynı zamanda azalarla amel işlemektir. Bu minvalde Hadis Taraftarları'nın "Kitâbü'l-İmân" başlığı altında yazdığı birçok

⁶ Kâdî İyâz, Ebû'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz es-Sebtî (544/1149), *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li Ma'rîfeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, thk. Ali Ömer, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2009), 2/47.

⁷ İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî (463/1071), *el-İntikâ fi Fedâili'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, (Kahire: Dârü İbn Abbâs, 2016), 81.

⁸ Ahmed b. Hanbel, Abdullâh (290/902), *Kitâbü's-Sünne*, thk. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî, (Suudi Arabistan: 1986), 1/34.

⁹ İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim el-Harrânî (728/1328), *Kitâbü'l-İmân*, thk. Hâşim Muhammed Şâzelî, (Kahire: t.y), 216-219.

kitap ve bölüm vardır.¹⁰ Görüldüğü üzere onlar amel işleyerek imanın artacağını, amel işlemeyince de azalacağını savunurken, bazı ayetleri görüşlerine delil olarak sunmuşlardır. Hadis Taraftarları'nın delilleri şu ayetlerdir:¹¹

1. "...Allah ona, 'Yoksa sen buna inanmıyor musun?' diye sormuş, İbrahim de, 'Nasıl inanmam? Elbette inanıyorum, fakat kalbimin mutmain olmasını istiyorum' diye cevap vermişti ...". (el-Bakara, 2/260)
2. "...birileri onlara, 'Düşmanlarınız olan insanlar size karşı asker topladılar; onlardan korkun' dedikleri zaman onların imanları daha da güçlendi...". (Âl-i İmrân, 3/173)
3. "...Onlara Allah'ın ayetleri okununca imanları artar...". (el-Enfâl, 8/2)
4. "...Mü'minlerin ise imanları artar...". (et-Tevbe, 9/124)
5. "...Bizde onların inançlarını güçlendirmiş, kalplerine de cesaret vermiştik...". (el-Kehf, 18/13-14)
6. "Allah doğru yolda olanların hidâyetini/imanını artırıp güçlendirir...". (Meryem, 19/76).
7. "...Bu durum onların yalnızca imanını ve Allah'a teslimiyetlerini artırmıştı". (el-Ahzâb, 33/22)
8. "Doğru yolda olanlara gelince; Allah onların hidâyetini artırır...". (Muhammed, 47/17)
9. "İmanları artsın diye inananların kalplerine huzur ve sükûnet veren O'dur...". (el-Fetih, 48/4)
10. "...Böylece mü'minlerin imanları artar...". (el-Müddessir, 74/31).

Hadis Taraftarları, bu ayetlerden başka görüşlerini hadislerle, sahâbe ve tâbiîn sözleriyle de desteklemişlerdir. Delil olarak sundukları ayetlerde imanın ve hidâyetin eksilmesinden bahsedilmediği için,

¹⁰ Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, 119.

¹¹ Ayet meâlleri için bakınız: (Abdülkadir Şener v.dğr. *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008).

imanın da eksileceğini hadislerden getirdikleri örneklerle temellendirmeye çalışmışlardır. Zina edenin birinin mü'min kimliği kalkmadan zina edemeyeceği, yine mü'min kimliği kalkmadan hırsızlık yapamayacağı ve içki içenin de mü'min olarak içki içemeyeceği rivayeti başta olmak üzere; günah işleyen kimselerin imanının eksilip azalacağını ve günaha devam ettikçe imanının yok olacağını savunmuşlardır. Bu görüşlerini sağlamlaştırmak için insanların imanlarının farklılığına işaret eden ve imanın kemâliyeti ile ilgili birçok hadisin varlığından söz etmişlerdir. "Bir kimse şaka bile olsa yalanı, haklı bile olsa tartışmayı bırakmadıkça kâmil mü'min olamaz" ve "İnsanların iman bakımından en kâmil olanı, ahlâkı en güzel olandır" vb. rivayetler, başlıca argümanları olmuştur.¹²

Görüldüğü gibi Hadis Taraftarları; bazı hadislere konu olan herkesin imanının farklı olmasının sebebini, kişilerin ameliyle ilişkilendirmiştir. Çünkü onlara göre amel işlemekle iman artar, işlememekle eksilir. İman sonsuz tâatlerden oluşmaktadır ve bütün ameller imandandır. Daha çok itaat edenin imanı daha çok, daha çok günah işleyeninin imanı daha az olacaktır. Hatta Hz. Peygamber ahabına hitâben iman bakımından daha hayırlı ve yüce olan bir kavmin geleceğinden bahsetmiştir ki; onlara göre bütün bunlar, imanda bir olgunlaşma ve kişilere göre farklılığın delilleridir.¹³

Hadis Taraftarları'nın görüşlerine delil olarak sunduğu ayetler mütalaa edildiğinde; bu ayetlerin lâfzen imanın ve hidâyetin artmasından bahsettiği, ancak azalmasından bahsetmediği görülmektedir. Onlara göre imanın ve hidâyetin azalması açıkça geçmese de; ayetlerin mefhum-u muhalifî olarak amel azaldıkça iman azalır. Bu ayetler ve bir kaçını verdiğimiz hadisler, imanın kuvvetinin kalplere tesiri yönüyle farklı seviyelerde olacağını, duygusal ve bilişsel açıdan artma ve eksilme göstereceğinin delilleridir. Çünkü onlar imanın artmasındaki temel faktör olarak ameli ön gördüklerinden dolayı, ayetlerde bahsedilen artmayı, amellerin artması olarak yorumlamışlardır.

¹² el-Halimî, Hüseyin b. Hasan (403/1012), *Kitâbü'l-Minhâc fi Şu'abi'l-Îmân*, thk. Halimî Muhammed Fude, (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1979), 1/66-77.

¹³ Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, 115.

2. Mâtürîdî Öncesinde İmanda Artma ve Eksilmeyi Kabul Etme- meyenler

İmanın artacağını ve eksileceğini söyleyenlere karşı, imanın artmayacağını ve eksilmeyeceğini ısrarla savunan Mürcie olmuştur. Mürcie'nin teşekkülünü h. 60-75 yıllarına dayandıran Kutlu, ilk ircâ fikrini ortaya atanların arasında Hammâd b. Ebî Süleyman, Zer b. Abdullah, Hasan b. Hâris el-Müzenî ve Ebû Salt es-Semmân gibi şahsiyetlerin sayıldığından bahsetmektedir.¹⁴ Nitekim Selef-i salihin içinde Mürcie sayılan şahsiyetlerin sayısı oldukça fazla olup, tâbiünden Saîd b. Cübeyr, tebeu't-tâbiünden Amr b. Murre (ö.116/734), Ebû Hanîfe (ö. 157/767) ve Mis'ar b. Kîdâm (ö. 155/772) ilk akla gelenlerdir.¹⁵ Mürcie mezhebi her ne kadar aynı çağda yaşayan müelliflerin dahi üzerinde uzlaşmadığından yola çıkılarak varlığına kuşku ile yaklaşılabilir bir mezhep olarak görülse de,¹⁶ Mürcii âlimler tarafından yapılan ve günümüze ulaşan üç farklı iman tanımındaki ortak nokta; ameli imana dâhil etmemiş olmalarıdır. Bir başka ortak nokta ise; mü'min olan kimsenin az da olsa kâfir olamayacağı, kâfir olan kimsenin de az da olsa mü'min olamayacağı fikridir.¹⁷ Daha sonra gelen Ehl-i Rey'in önderi Ebû Hanîfe ve ashabının görüşlerinin, Mürcie'nin bu görüşleriyle büyük oranda uyuştuğunu görüyoruz.

Ebû Hanîfe, imanın temel kavramlarını tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve islâm olarak belirlerken,¹⁸ imanı şu şekilde tanımlamıştır: "Allah'tan başka ilah ve herhangi bir ortağı olmadığına, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennet ve cehennemine, kıyâmetine, hayrın ve şerrin O'ndan olduğuna ve herhangi bir kimsenin

¹⁴ Kutlu, Sönmez, "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2002/I), 177-178.

¹⁵ Karadaş, Cağfer, "Mürcie'nin Mezhepliği Problemi ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî", *Mîl ve Nihal Dergisi*, 7 (2010): 198.

¹⁶ Karadaş, "Mürcie'nin Mezhepliği Problemi", 209.

¹⁷ Kutlu, *Mürcie ve Tesirleri*, 130.

¹⁸ Ebû Hanîfe (150/767), *Kitâbü'l-Âlim ve'l-Müteallim*, thk ve ter. Mustafa Öz, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 18.

kendi amellerini yaratamayacağına şahitlik etmektir”.¹⁹ Onun bu tanımında inanılacak nesnelere arasında görülen “hayrın ve şerrin Allah’tan geldiğine inanmak” ve “kulun amellerini yaratamayacağını kabul etmesi” şartları, muhtemelen “Kul fiilini kendisi yaratır” fikrindeki Mu‘tezile’ye²⁰ tepki olarak sonradan dâhil edilmiştir.²¹

Kendisine nispet edilen eserleri iyice analiz edildiğinde, Ebû Hanîfe’nin iman açısından artma ve eksilmeyi kabul etmediği âşikardır. Çünkü o iman edilmesi gereken şeyler açısından, gök ve yer ehlinin imanının artmayacağını ve eksilmeyeceğini sarahaten ifade etmiştir.²² Bununla birlikte kendisine nispet edilen eserleri arasında orijinalliyi ve güvenilirliği açısından dördüncü sırada değerlendirilen *Kitâbü’l-Fıkhı’l-Ekber’e*,²³ imanın gerek yakın gerekse tasdik bakımından artıp eksileceğiyle ilgili ibârenin, Ebû Hanîfe’den sonra ilave edildiğini düşünüyoruz. Çünkü aynı eserde hemen hemen aynı yerde; mü’minlerin marifette, yakinde, tevekkülde, muhabbette, korkuda ve ümitte eşit olduklarından bahseden net bir ibâre bulunmaktadır.²⁴ Bu ibâre doğru kabul edildiğinde, önceki çelişkili olup, eserde sonradan yapılmış olabilecek bir tahrifi hatıra getirmektedir. Ayrıca insanlar tasdikte birbirinden farklı veya üstün değildir.²⁵ Nitekim imanda ve tevhidde eşit sayılan insanların tasdik etmede ve yakinde imanlarının eşitsizliğinden, fazlalığından veya noksanlığından bahsedilemez. Zaten Ebû Hanîfe, inanan kimselerin amellerinin farklı olabileceğini kabul etmekle birlikte imanda eşit olduklarını vurgulamaktadır.²⁶

¹⁹ Ebû Hanîfe, *Kitâbü’l-Fıkhı’l-Ebsat*, 46.

²⁰ el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (333/944), *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, thk. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005-2011), 1/41, 1/148.

²¹ Hasan Kurt, “İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin Beş Eserinde İmanla İlişkili Temel Kavramlar”, *OMÜİFD*, 30 (2011), 94-95.

²² Ebû Hanîfe, *Kitâbü’l-Fıkhı’l-Ekber*, 74.

²³ Metin Avcı, *İmam Mâturîdî’nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe’nin Etkisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 36.

²⁴ Ebû Hanîfe, *Kitâbü’l-Fıkhı’l-Ekber*, 75.

²⁵ Kutlu, *Mürchie ve Tesirleri*, 132.

²⁶ Ebû Hanîfe, *Kitâbü’l-Fıkhı’l-Ekber*, 75.

Eş'arî'nin Mürcie fırkalarını tasnifinde; Gassân ve Ebû Hanîfe taraftarlarının büyük kısmının seleflerinden yaptığı bir rivayeti aktarıken, “imanın artacağı fakat eksilmeyeceği” fikrinde olduklarını söylediği zikredilmiştir.²⁷ Fakat bu bilgi doğruyu yansıtmamaktadır. Muhtemelen ya terceme hatası ya da tercemede esas alınan nüshadaki eksiklikten kaynaklanan bir yanlışlık olabilir. Çünkü bizim esas aldığımız kaynakta açık seçik imanın artmayacağı ve eksilmeyeceği fikrinde oldukları görülmektedir.²⁸

Bazı Seleflerin, Ebû Hanîfe'nin imanın artacağı fikrinde olduğunu söylemeleri, onun iman tanımına da aykırıdır. Çünkü ameli imanın tanımına katmayan Ebû Hanîfe, otomatik olarak imanda artma ve eksilmeyi reddetmiş olmaktadır. Nitekim onun ameli imandan saymadığı ve amele imandan sonra itibar ettiği hususunda, Mezhepler Tarihi klasik kaynaklarında ve güncel kaynaklarda ittifak vardır.²⁹

Hadis Taraftarları'nın Mürcie'ye ve Ebû Hanîfe'ye en fazla saldırdıkları konuların başında, imanın artmayacağı ve eksilmeyeceği görüşü gelmiştir. Bu konuda onların en büyük destekçisi İmam Mâtürîdî olmuştur. İmam Mâtürîdî; Mürcie'ye ait bir görüşü çarpıttığı için, fikrî muarız el-Kâ'bi'yi yalancılıkla suçlamıştır.³⁰ Bu onun Mür-

²⁷ el-Eş'arî, Ebû Hasan Ali b. İsmail (330/936). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*. “İlk Dönem İslâm Mezhepleri”. çev. Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın, (İstanbul:Kabalıcı Yayınları, 2005), 143.

²⁸ el-Eş'arî, Ebû Hasan Ali b. İsmail (330/936). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*.thk. Ahmed Câd, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1430/2009), 85.

²⁹ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 84-85; el-Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire: Mektebetü't-Dârü't-Turas, 1428/2007, 199; en-Nesefî, Ebû'l-Muin Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl (508/1114), *Bahrü'l-Kelâm*, thk. Seyyid Yusuf Ahmed, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005, 67; Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, 119; Kutlu, *Mürcie ve Tesirleri*, 132; Yusuf Şevki Yavuz, “Ebû Hanîfe'nin Kelâmi Görüşleri ve Sünni Kelâmın Oluşumuna Etkileri”, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi*, ed. İbrahim Hatiboğlu (Mudanya/Bursa: Kurav Yayınları, 2005), 2/149; Ak, Ahmet, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mürcie'ye Bakışı”, *Dini Araştırmalar*, 8/24, (2006) ss. 193-202.

³⁰ el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (333/944), *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi, (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2005), 556.

cie'nin görüşlerine sahip çıktığının açık delilidir. O dirâyet tefsirlerinin öncüsü olarak kabul edilen *Te'vilât*'ında, bütün teferruatıyla bu konuyu ele almış ve makul düzeyde temellendirmeyi başarmıştır. Günümüzde Ebû Hanife ve İmam Mâtürîdî'nin iman konusundaki görüşlerinin mukayeseli izahına ışık tutan çalışmalar da yapılmıştır.³¹

3. Mâtürîdî'ye Göre İmanda Artma ve Eksilme Sorunu

İmam Mâtürîdî'nin ilmi silsilesi, hocaları vesilesiyle Ebû Hanife'ye uzanmaktadır. Nitekim o, gerek itikâd gerekse fıkıhla ilgili konularda Ebû Hanife'nin fikriyatını en iyi bilen bir âlim olarak,³² günümüze ulaşan eserlerinden teyit ettiğimiz üzere, görüşlerine yaptığı atf ve göndermelerle Ebû Hanife'nin temel fikirlerinin günümüze ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca onun fikrî arka planında Ebû Hanife olduğu bilinen bir husustur. Bununla birlikte onu Ebû Hanife'nin bir taklitçisi değil, tam aksine Rey/Akil taraftarlığının güçlü bir temsilcisi olarak görmek gerekir. Onun düşünce sistemi, Mihne hadisesi sonrasında Hadis Taraftarları tarafından görüşleri topa tutulan Ehl-i Rey için bir kale olmuştur. Kalam alanında başyapıt kabul edilen eserinde; Mürcie'den olmakla itham edilen Ebû Hanife'yi, kötülünen ve hakir görülen Mürcie dışında tutmaya özen göstermiş, büyük oranda da başarılı olmuştur.³³ Bununla birlikte o, "Ebû Hanife Mürcie'den değildir" dememiş, bilakis onun Mürcie'nin itibar edilen ve övülen grubundan olduğunu söyleyerek aynı tavrını tefsirinde de sürdürmüştür.³⁴ Bu onun, Ebû Hanife'nin dâhil olduğu Mürcie grubunu benimsediğinin açık delilidir. Biz onun Ebû Hanife'ye olan bu teveccühünden, dönemindeki farklı görüşlere olan tavrını ortaya koyabiliriz. Yine onun Mürcî görüşleri ne derecede kabul ettiğini de yorumlayabiliriz.

³¹ Avcı, *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanife'nin Etkisi*, ss. 81-160.

³² en-Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (508/1114), *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 1/210, 211, 470, 473.

³³ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 613-618; Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı", *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, ed. Sönmez Kutlu, (Ankara: Otto Yayınları, 2011), 147; Ak, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mürcie'ye Bakışı", ss. 193-202.

³⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/81-82.

İmam Mâtürîdî, dönemindeki mezhep ve fırkaların hemen hemen hepsini eleştirmiştir. Onun bu yıpratıcı eleştirilerinden en büyük payı, Hadis Taraftarları'yla birlikte Mu'tezile ve Hâriciler almıştır. Fakat onun eleştirilerinden nasibini alanlar arasında Mürcie görülmemektedir.³⁵ Nitekim onun, çağdaşı el-Ka'bi'ye büyük günah konusundaki eleştirilerini yönelttiği ve reddiye olarak yazdığı, fakat günümüze ulaşmayan *Redd Kitâbi'l-Ka'bi' fi Vaîdi'l-Fussâk* isimli eseri³⁶ de, Ebû Hanîfe ve Mürcie'nin görüşlerini savunduğunun ayrı bir delili olarak önümüze çıkmaktadır.

İmam Mâtürîdî'nin iman görüşlerinin gerek Ebû Hanîfe gerekse Mürcie ile büyük oranda uyumlu olması, üzerinden geçen yaklaşık iki asırdan fazla bir zaman sonra Ehl-i Rey ve Mürcie görüşlerini parlatması, geçmiş ile Ehl-i Sünnet'in arasını bağlamadaki önemli konumuna işaret etmektedir. Hadis Taraftarlarının görüşlerinin tam tersine, ona göre amel imandan bir cüz değildir, hayır işlemekle artmaz, hayır terkedilince iman duraksamaz, günah işleyince de eksilmez. Çünkü imanın amel ile ortaklığı tasdikte değil, itaat ve ibadettir. Öyleyse çok amel işleyen kimselerin artan imanı değil, hayırları ve ibadetleridir. Amellerin ve ibadetlerin kabul şartı ise öncelikle İslâmiyeti din olarak tasdik etmesine bağlıdır. Oysa ki hayır ve iyilik, mahiyeti belli olan bir ibadetin ismidir. Üst kimlikleri olan İslâmiyet'in tasdiki gerçekleşmeden bunların kabul görmesi söz konusu olamaz. Çünkü ibadetin değer görmesi; dinin varlığına bağlı olup onun tasdikiyle gerçekleşir. Nitekim dinin varlık sebebi ibadetler değildir ki; ibadetler bizâtihi din olsun.³⁷ Nitekim Mâtürîdî ve Maturidilik alanında önemli çalışmaları bulunan Ak, İmam Mâtürîdî'nin imandaki artışla ilgili görüşünü dört maddede özetleyerek, imanda artma ve eksilme olmayacağına dair anlayışını H²O'dan oluşan suya ve kalitesine benzetmiştir.³⁸

³⁵ Metin Avcı, "Büyük Günah Sahibinin Tekfir Edilmesi Sorunu İle İlgili İmam Mâtürîdî'nin Eleştirileri", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu, Hanevelilik-Mâtürîdilik*, ed. Mehmet Atalan, (Kastamonu: 2017), ss. 2/325-344).

³⁶ en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, 1/470.

³⁷ el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 554.

³⁸ Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Maturidilik*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 93-95.

İmam Mâtürîdî; amellerle imanın artacağını, günahlarla ise imanın eksileceğini söyleyenlere karşı, Kur'ân'dan birçok ayeti delil getirerek ve bazen hadislerden örnekler vererek, ayetlerde kastedilen imandaki artışı aşağıdaki şekilde tevil etmiştir.

a. İmanda Sebât, İstikâmet ve İstikrârın Artması

İmanda artışla kastedilen, imanda devamlılık ve kalıcılıktır.³⁹ Önceden iman eden mü'minlerin, "Ey iman edenler, ...iman ediniz" (en-Nisâ, 4/136) ayetiyle tekrar imana davet edilmesi, o kimseyi imanda sebât etmeye, devamlı olmaya teşvik etmek içindir. "Allah sağlam söze/Kelime-i tevhide inanaları dünya hayatında sapaşğlam ayakta tutar, âhirette ise cennetine yerleştirir..."(İbrâhim, 14/27) ayeti de böyle olup, imanda sebât etmeye ve kararlı olmaya teşvik içindir. "...Mü'minlerin imanlarını pekiştirmek, onları güçlü kılmak..." (Nahl, 16/102) ayeti de, imanda devamlılığı esas alır ve imanın istikâmetini korumaya teşvik eder. İmanda sebât etmeye işaret eden bir başka ayet ise "İmanları artsın diye inananların kalplerine huzur ve sükûnet veren O'dur..." (Fetih, 48/4) emridir. Bu ayetlerde bahsedilen artma, bizâtihi amelin kendisinde olan artma değil, fazilet ve kemâl açısından artmadır.⁴⁰

Herhangi bir kimsenin; Allah'ın yardımı olmadan kendisine bahşedilen imanını koruması, o iman nimeti üzerine yaşaması ve imanının güzelliklerini muhafaza edebilmesi düşünülemez. Allah'ın hidâyet nasip ettiği iman ehli bir kimsenin, tekrar Allah'tan mü'min olmayı dilemesi, sahip olduğu hidâyet lütfunun devam etmesini dilemek anlamına gelir ki; ayetlerin vurguladığı gerçek budur. İmam Mâtürîdî, "...Onlara Allah'ın ayetleri okununca imanları artar" (el-Enfâl, 8/2) ayetini tevil ederken, aynı şeye bakan iki adamın durumunu misal getirir. Bu iki adamdan biri bakışını başka tarafa çevirdiğinde, bakmaya devam edenin bakışında artma olacağını kabul eder, ama bakmaya devam ettiği şeyde herhangi bir artış olmayacağını tespitini yapar.⁴¹ O bu örnekte bakmayı amele, bakılanı imana benzetir ki; amelin artması, imanda artma sağlamaz. Oysaki burada

³⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 16/258; 17/17.

⁴⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 16/258.

⁴¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/21 vd.

kastedilen ayakların kaymadan, Allah'ın dosdoğru olan istikâmeti üzerinde dâim kalarak, imanlarındaki sebât ve istikrarın artmasıdır. Ona göre net olan şudur: Allah'ın ayetleri, fâsık kimselerin küfür üzerine sebâtlarını, dinden tamamen kopmalarını ve Allah'ın dinine karşı buğz ve kindarlıklarını artırırken, inanan kimselerin ise sahip oldukları imanlarındaki sebâtlarını artırmış ve pekiştirmiştir.⁴² Nitekim imanda sebât ve devamlılık sadece sıradan insanların talebi değil, peygamberlerin bile en büyük arzusu olmuştur. İmanın zâil olması endişesini, ismet sıfatının sahibi olan peygamberler dahi yaşamıştır. Hz. İbrahim ve İsmail'in "Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler eyle" (el-Bakara, 2/128) niyazı, onların imanları üzerine dâim kalarak yaşama arzusunun göstergesidir. İmanın zıddı küfür olduğundan dolayı, iman nimeti üzerinde sâbit kalmak istemişlerdir.⁴³

Hadis Taraftarları'nın imanın ve hidâyetin artacağına delil olarak sunduğu "Allah doğru yolda olanların hidâyetini/imanını artırıp güçlendirir..." (Meryem, 19/76) ayetini, İmam Mâtürîdî, "Şayet kul hidâyet konusunda arzulu ve istekli olursa, Allah ona ilk başta hidâyet eder, bu ibtidâdır. Hidâyete ermiş olanın istek ve talep anındaki hâli üzere ise sebâtını artırır. Henüz hidâyete erişememişse, bunu istediği ve arzuladığı zaman onun hidâyetini başlatır" şeklinde açıklamıştır. Yoksa bu ayet, imanda artma ve eksilmeye delil değildir.⁴⁴

Bütün bu ayetlerden, inanan ve inanmayan bütün kimseler için geçerli olmak üzere; "İnsanların ilk hallerindeki durumları, delilleri ve burhanları ne idiyse, aynı delil ve burhanları üzere kalacakları, bu hallerinin ise sürekli olacağına kastedilmesi" manası çıkmaktadır. Bu mü'min için imanında sâbit kalıp imanının kuvvetlenmesi şeklinde tecelli ederken; kâfir, fâsık ve nifâk ehli için küfründeki sebât

⁴² el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/236; 6/172.

⁴³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/236.

⁴⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/159-160.

olarak ortaya çıkar. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini yalanlayarak küfürde inat ettiklerinden dolayı, küfürlerindeki tasdikleri artmaya devam eder ve bu hal üzerine dâim olurlar.⁴⁵

b. İmanın Sürekli Yenilenmesi (Teceddüdü'l-İman)

Mâtürîdî'ye göre kul küfürden kaçındıkça, imanını yenilemiş olur.⁴⁶ İnsanların yaşamları boyunca iman karşısı davranışlarda bulunması kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. İbadet eden insanların günde beş defa kıldıkları namazlarında 40 kez tekrarlamış oldukları "İhdina's-sirâta'l-müstakiym" (el-Fatiha, 1/5) ayeti, ebedî iman üzere kalma talebinin tekrarıdır. Mü'min; hayatının her anında imanını pekiştirdikçe, imanın zıddı olan bir küfür davranışını bertaraf etmiş olur. Nitekim "Ey iman edenler, ...iman ediniz" (en-Nisâ, 4/136) ayeti, "Ey Mü'minler! Yeni hamleler yaparak Allah'a olan imanınızı tazeleyin" şeklinde de anlaşılmalıdır. İmam Mâtürîdî, Şafîî mezhebinin vitir namazında okuduğu kunut duasını, mü'minlerin her namazın kıyamında okudukları "Bizi dosdoğru olan yola ilet" duasına benzetmiştir. O bununla sapıklıktan korunarak, kişinin imanını tazelediğini ve iki fikhî mezhep arasında benzerlik olduğunu anımsatmaya çalışmıştır.⁴⁷

Mü'min her dâim küfürden uzak durmakla emrolunmuştur. Onun küfürden kaçınması, imanını tazelemesi anlamına gelir. Her halükarda burada hayırların artması söz konusudur. Bu artmanın istikâmeti, iman kararının pekişmesi ve sebâtın artması anlamına gelir ki; ister imanda teceddüd isterse imanda artma kabul edilsin durum aynıdır.⁴⁸ "Halkından sana şimdiye kadar inananlardan başka artık hiçbir kimse iman etmeyecek" (Hüd, 11/36) ayeti, içerdiği "kad âmene" beyanından da anlaşılacağı üzere, imanın önceki bir zaman diliminde gerçekleşmiş olduğunu, böylece imandaki teceddüdü ve ibtidâyı ifade eder. Bu Yüce Allah'ın haber verdiği üzere; mü'min kimisenin hadiselerin akışı esnasında yeniden iman ettiğini gösterir.⁴⁹

⁴⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/478.

⁴⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 9/21; 16/258.

⁴⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/21-22.

⁴⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 16/258.

⁴⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 7/169.

Mevcut haldeki iman, önceki imana katıldığında imanda bir artış varmış durumu ortaya çıkar. Hâlbuki bu başlangıçtaki imanın aynıdır, çünkü imanın her an yenilenmesi ve yeniden elde edilmesi söz konusudur.⁵⁰

İman tasdikten ibarettir ve kalbin işlevi olup, tasdikten pekişmesi suretiyle her an yenilenir. Mü'min ister dinamik, isterse de stabil olsun, kalp her an teceddüd ile vazifelidir. Bu da göstermektedir ki; imanda artış ile kastedilen mana; imanda devamlılık ve yenilenmedir.⁵¹ Önemli olan mü'minin küfre düşmemek için direnmesi, küfür karşısındaki sebâtıdır. Böylece mü'min imanını devamlı şekilde yenilemiş olur. İmam Mâtûridî, Hadis Taraftarları'nın imanının artmasına delil olarak getirdiği "...Biz de onların inançlarını güçlendirdik" (Kehf, 18/13) ayetini, "Biz onları hidâyet üzere sâbit kıldık" şeklinde anlamak gerektiğini söylemiştir. Ona göre ayette geçen "rabetnâ" fiili sebât, "zidnâ" fiili ise eskisi üzerine ziyâde etmek manasına gelir. Eğer "zidnâ" fiili başlangıç kabul edilirse, "rabetnâ" fiili yenilenme, teceddüd anlamı ifade eder.⁵²

c. Toptan Tasdik Edilenin Tafsil Edilmesi

İmandaki artışın; toptan tasdik edilenin ayrıntılı olarak tasdik edilmesi, Ebû Hanîfe'nin yorumudur. Mü'min iman edip Yüce Allah'ı birlediğinde, her şeyin O'nun hükmünde olduğunu ve her şeyi yaratanın O olduğunu kabul etmiş olur. Mü'minin bu kabulü; gönderilen peygamberlere ve onların getirdiklerine de inanmayı kapsar. Bu tasdik olmadan iman gerçekleşmez.⁵³ Bu, mü'minlerin tasdik ederek önceden bir bütün olarak inandıkları şeyleri, yeni hükümler tenzil olundukça mufassal olarak öğrenmeleri anlamına gelir.⁵⁴

⁵⁰ el-Mâturidî, *Te'vilât*, 9/21.

⁵¹ el-Mâturidî, *Te'vilât*, 1/236; 6/172.

⁵² el-Mâturidî, *Te'vilât*, 9/21).

⁵³ el-Mâturidî, *Te'vilât*, 14/13; 16/257-258.

⁵⁴ el-Mâturidî, *Te'vilât*, 6/478.

İmam Mâtürîdî, imanın artmayacağını ve eksilmeyeceğini ifade ederken, Ebû Hanîfe'nin de bu görüşte olduğunu söyleyerek görüşünü desteklemiştir. O, tıpkı Ebû Hanîfe gibi, icmâlî imanın tafsilatlandırılması durumunda artacağını söylerken, kasdettiği artmanın bilgi artması olduğunu aktarmıştır. Mü'minin önceden toplu olarak inandığı hususlar kendisine açıklandığında, o konudaki bilgisi artacaktır. Allah'ın bütün peygamberlerine ve getirdiklerine toptan inanmak bunun gibidir. Mü'min önceden tasdik ettiği şeylerin mahiyetine erince bilgisi artmış olur.⁵⁵ Burada mü'minin önceki bilgisine eklenen bir ziyadelik söz konusudur. Yoksa imanına iman eklenmiş değildir. Nitekim kul, iman esasları arasında Allah'ın kitaplarına ve peygamberlerine toptan inandığına şahitlik eder. Ancak bu konudaki bilgisi ayrıntılı değildir. Zamanla Ehl-i Kitap ve peygamberleri hakkında öğrendiği yeni bilgiler ile önceki bilgisinde bir artışın meydana gelmesi bunun gibidir. Burada artan iman değil, bilgidir.⁵⁶ Mesela A'raf suresinin "lehül-halk ve'l-emr" ifadesindeki "el-emr" kelimesinin anlamını anlayan, Allah'ın kudret ve azametini daha iyi anlar ve böylece o kişinin Allah'a imanı ve güveni artar.⁵⁷ Özcan, Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî'nin bu görüşünü "icmâlî tasdik" ve "tafsilî tasdik" kavramlarıyla açıklamıştır. Ona göre inanılan nesnelere tafsilatlandırılması, tasdik kapsamını artırır. Mü'minin herhangi bir detay bilmeden tasdik ettiği şeyi, sonradan detaylarıyla öğrenmesi ve tasdik etmesi bu şekildedir.⁵⁸

Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî'nin "toptan tasdik edilenin tafsil edilmesi" görüşüne Nesefî, "Böylece mü'minlerin imanları artar..." (el-Müddessir, 74/31) ayetinin yorumuyla farklı bir açılım getirmiştir. Ona göre bu ayet henüz vahyin devam ettiği süreçte sahabeler hakkında inmiştir. Ayetler indikçe sahabelerin iman etmesi, ikinci tasdikleri olarak birinci tasdiklerinin eki olmuştur. Vahiy kesildiğine göre bizim için böyle bir durum söz konusu değildir.⁵⁹

⁵⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/172.

⁵⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 14/13.

⁵⁷ Ak, *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî*, 93.

⁵⁸ Hanîfî Özcan, "Mâtürîdî'ye Göre İman-İslam-İhsan' ve 'Küfür' İlişkisi", *DEÜ-İFD*, 8 (1994), 192.

⁵⁹ en-Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, 86.

d. Tasdikın Kuvvetlenmesi ve Pekişmesi

İmam Mâtürîdî'ye göre Allah'ın ayetleri kulların tasdiklerini pekiştirip kuvvetlendiren, onların bilgisini artıran ve onlarda yeni kanaatler oluşturan birer burhandır, kanıttır. Yoksa "...birileri onlara, 'Düşmanlarınız olan insanlar size karşı asker topladılar; onlardan korkun' dedikleri zaman onların imanı daha da güçlendi..." (Âl-i İmrân, 3/173) ayetinin, imanı artırmaya yönelik bir ihtimalinden söz edilemez. Olsa olsa mü'minlerin tasdikinin pekişerek kuvvetlenmesini ve imanlarında sebât etmelerini sağlar. Mâtürîdî, mü'minlerin kendilerine gözdağı veren ve korkmalarını uman içlerindeki fâsıkların sözlerine itibar etmeyerek, Allah ve Resûlüne güvendiklerini ve uyduklarını, böylece "Kalplerinde hastalık (küfür, nifak ve şüphe gibi) bulunanlar" (et-Tevbe, 9/125) ayetinin tarif ettiği münafık kimseleri yalancı çıkararak, imanlarının kesinlik derecesine vardığını söylemiştir. Mü'minlerin, güvendikleri ve tasdik ettikleri peygamberlerinin kendilerine va'dinin gerçekleştiğini gördüklerinde; moral, cesaret ve dayanma güçleri artmış, bu da onların tasdiklerinin pekişip güçlenmesini sağlamıştır. Böylece iman sahibi olan mü'minlerin imanları kuvvetlenerek kökleşmiş, dâim olmuştur.⁶⁰

Ayetlerin inme sürecinde; mü'minler önceden tasdik ettiği şeylerin ayrıntılarını öğrenmeye başlamış, böylece imanlarının asıl rüknü olan tasdikleri pekişmiş ve sebâtları artarak devam etmiştir. Bu durum önceden tasdikleri olmayanlar için ibtidâ hükmünde olurdu. Aynı şekilde nifâk ve fîsk ehlinin, önceki yalanlama ve inatları sebebiyle küfürleri pekişip kökleşmiştir.⁶¹ "Mü'minlerin ise imanları artar..." (et-Tevbe, 9/124) ayeti; Allah'ın delillerini kabul eden mü'minlerin insaf ve tasdik sahibi olarak imanlarının pekişip sebâtlarının arttığını gösterir. "Bu durum (yeni bir sürenin nazil olması) kalplerinde (küfür, nifak ve şüphe gibi) hastalık bulunanların pisliklerine pislik kattı..." (Tevbe, 9/125) ayeti ise; Allah'ın delillerini kabul etmeyen ve küfürde inat eden nifâk ehlinin, küfürlerinin pekişip buldukları pislik üzerinde sabit olduklarını gösterir.

⁶⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2/479-480.

⁶¹ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6/478.

Kainattak her şeyi bir gaye ve nizâm ölçüsünde yaratan Yüce Allah, yarattığı şeyleri varlığının ve Birliğinin kanıtları olarak sunmuştur. Kul, kâinattaki bu ahenge vakıf oldukça, sahip olduğu imanı pekiştirir. Allah'ın kudret ve azameti karşısında taşıdığı acziyet hissi onun imanını kökleştirir.⁶² Kulun imanının kökleştigiine işaret eden bir başka ayet ise “Mü'minler düşman birliklerini karşılarında görünce, 'Allah'ın ve Elçisinin va'd etmiş olduğu şey işte bu' Evet Allah ve Elçisi doğru söylemiş' demişlerdi. Bu durum onların yalnızca imanını ve Allah'a teslimiyetlerini artırmıştı” (el-Ahzâb, 33/22) ilahî beyanıdır. Çünkü bizzat yaşayarak, Allah ve Resûlünün va'dinin doğru olduğunu müşahade etmişlerdir. Hendek savaşı öncesinde savaşla ilgili Allah'ın vahyini bildiren Allah Resûlü'nün söyledikleri doğru çıkmıştır. Bu onların tasdiklerini pekiştirerek Allah ve Resûlüne güvenlerini artırmıştır.⁶³

Hadis Tarafrarları'nın görüşlerine delil olarak sundukları “Doğru yolda olanlara gelince; Allah onların hidâyetini artırır...”. (Muhammed, 47/17) ayeti, doğru yola erenlerin irşâd olmak ve buldukları hal üzerine sebâtla devam etmek için Allah Resûlünü dinlediklerinin, bu yüzden de Allah'ın onların imanlarını pekiştirdiğinin delilidir. Yoksa kastedilen iman artması değil, sebâtla iman üzere kalarak imanın pekişmesidir.⁶⁴

e. İman Basîretinin Artması, Mü'minin İştîyakla İmana Yönelmesi ve Hukukunun Korunması

İmam Mâtürîdî, imanın bir hukuku olduğundan bahseder. Ona göre bu hukuk korunmalıdır. Kişinin imanına iştîyakla sarılması, her şart ve ortamda imanını muhafaza etmesi, bu uğurda başına gelen her şeye rıza göstererek sabretmesi, imanının faziletini artırır. O

⁶² el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1/301.

⁶³ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 11/325.

⁶⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 13/399.

muhtemelen “Şu benim mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Haram hariç, diğer camilerde kılınan bin namazdan hayırlıdır”⁶⁵ hadisine işaret ederek, bir namazın bazen bin hükmünde sayılabileceğini söylemiştir. Böylece imanın bütünlüğü sağlanarak iman kuvvetlenmiş ve güzelliği artmıştır.⁶⁶

Mâtürîdî, Hadis Taraftarlarının; ‘sözün güzelini süslü, kötüsünü de habis ağaçla’ örneklendiren ayetleri (İbrahim, 14/24-25-26), imanın artacağına ve eksileceğine delil olarak sunduklarını söylemiştir. Ona göre; sınırsız sayıda ağaç vardır ancak iman sınırsız değildir. İmanın sınırı, artmaya ve eksilmeye engeldir. Sınırsız olan ağacın, artan şeyi güzelliği ve süsüdür. Nitekim kışın yapraksız ve meyvesiz kalan ağaçlar, ilkbaharda çiçeklenip yapraklanmakta, daha güzel ve daha süslü görülmektedir. Burada artan şey, güzelliktir. Yoksa bizâtihi ağaç sayısında herhangi bir artma olmamıştır. Dolayısıyla Hadis Taraftarları bu ayetleri yanlış anlamışlardır. Ancak bu ayetlerden anlaşıldığına göre; tıpkı çiçeklenip güzelleşen ağaçlar gibi, imanın amellerle süslenip güzelleşmesinden bahsedilebilir.⁶⁷

f. Mü’minlerin Kalbindeki Huzur ve Güven Duygusunun Artması

İmanda artış bazen mü’minlerin kalplerindeki huzur ve güven duygusunun artması şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim “İmanları artsın diye inananların kalplerine huzur ve sükûnet veren O’dur...” (Fetih, 48/4) ayeti, tam olarak bunu ifade etmektedir. Allah bu huzur ve güveni, fâsıkların sözlerine aldırış etmeyen, onlara itibar edip herhangi bir zayıflık göstermeyen kullarına bahşetmiştir.⁶⁸

Hadis Taraftarları’nın delil olarak getirdiği “...Allah ona, ‘Yoksa sen buna inanmıyor musun?’ diye sormuş, İbrahim de, ‘Nasıl inanmam? Elbette inanıyorum, fakat kalbimin mutmain olmasını istiyorum’ diye cevap vermişti ...”. (el-Bakara, 2/260) ayeti de böyledir. Bu ayetin imanda artma ve eksilmeyle bir alakası yoktur. Hz. İbrâhim,

⁶⁵ Mâlik b. Enes, *Muwatta*, “Kible”, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/16.

⁶⁶ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 2/481.

⁶⁷ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 7/492.

⁶⁸ el-Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 2/480

kalbinin huzur ve sükûn bulması ve bir peygamber olarak Rabbinden istediğinde, talebine olumlu cevap verilerek kendisine lütfedildiğini bilmek için böyle davranmıştır. Bu ayette, kalbinin yatışması ve bir ihtimale göre de kendisine hissî mucize verilmesi kastedilmiştir.⁶⁹

Sonuç

İmanda artma ve eksilme sorunu, direkt olarak imanın tanımı ile ilgili bir sorundur. Ebû Hanîfe ve onun Rey görüşünü benimseyenler, imanın tanımını yaparken, ameli imana dâhil etmemişlerdir. Onlara göre imanın aslı unsuru kalbin tasdiki olduğundan, iman artmaz ve eksilmez. Hatta Peygamberlerin ve meleklerin imanı, mü'minlerin imanı ile aynıdır. Mürcie ve Rey Taraftarları'na sürekli muhalefet, Hadis Taraftarları'ndan gelmiştir. Onlar tanımlarında amele yer vererek, ameli imanın aslı unsuru kabul etmişlerdir. Dolayısıyla 'amel artınca iman artacak, amel terk edilince veya günah işleyince iman eksilecektir' görüşünü savunmuşlardır.

Mürcie ve Rey Taraftarları'nın iman nazariyesine en büyük fikri destek, İmam Mâtürîdî'den gelmiştir. O; imanın aslı unsurunun tasdik olmasından yola çıkarak, terk edilen amelin imanı azaltmayacağını, yerine getirilen amelin de imanı artırmayacağını müdafaa etmiştir. Muhaliflerinin görüşlerini reddederken, özellikle *Te'vilât*'ta birçok ayeti delil olarak sunmuş ve meseleyi geniş bir şekilde izah etmiştir. İmanda artmanın veya eksilmenin olmadığını; bilakis imanın sebât, istikâmet, teceddüd, ibtidâ, toptan tasdik edilenin tafsil edilmesi, basiretle ve iştiyakla imana sarılmak, imanın güzelliğini artırmak, imanın hukukunu gözetmek, pekişmeyi, kökleşmeyi ve kesinleşmeyi sağlamak, fiske ehlini yalancı çıkarmak, inananların kalplerinin huzur ve sükûn ile dolup taşması, ayne'l-yakîn derecesinde imanı tasdiklemek olduğunu delillendirmeye çalışmıştır. Onun bu müdafaası, ameli önemsizleştirmekle itham edilen Mürcie ve gerekse Ebû Hanîfe'nin savunularının son derece mâkul ve anlaşılabilir bir açıklaması şeklinde de görülebilir. O Ebû Hanîfe'nin bir taklitçisi değil, bilakis güçlü bir yorumcusu olarak, Ebû Hanîfe'ye nispet edilen akâid eserlerini aklı ve nakli delillerle temellendirmiş, güçlü bir kelim

⁶⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/173-174.

sistemi ortaya koymuştur. Günümüz İslâm anlayışı açısından onun bu sisteminin güçlü bir zemin sağladığı tartışmasız kabul edilmektedir.

Sonuç olarak İmam Mâtürîdî'ye göre iman, tasdik etmek manasına gelmektedir. Bu sebeple iman, inanılacak esaslar bakımından kesinlikle artmaz ve eksilmez. Bununla birlikte, kaliteli ve kalitesiz su örneğinde ifade edildiği üzere iman; sağlam, kuvvetli ve tahkiki olabileceği gibi, zayıf ya da taklidî de olabilir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Abdullah (290/902). *Kitâbü's-Sünne*. thk. Muhammed b. Saïd b. Sâlim el-Kahtânî. Suudi Arabistan: 1986.
- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Alimi Matürîdî ve Matürîdilik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Ak, Ahmet. "Ebû Mansûr el-Matürîdî'nin Mürcie'ye Bakışı". *Dini Araştırmalar*. 8(2006): 193-202.
- Avcı, Metin. "Büyük Günah Sahibinin Tekfir Edilmesi Sorunu İle İlgili İmam Mâtürîdî'nin Eleştirileri". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu, Hanefîlik-Mâtürîdilik*. ed. Mehmet Atalan. Kastamonu: 2017.
- Avcı, Metin. *İmam Mâtürîdî'nin Fikirlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed (429/1037). *el-Fark Beyne'l-Fırak*. thk.
- Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire: Mektebetü't-Dârü't-Turas, 1428/2007.
- el-Eş'arî, Ebû Hasan Ali b. İsmail (330/936). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*. thk. Ahmed Câd. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1430/2009.
- el-Eş'arî, Ebû Hasan Ali b. İsmail (330/936). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*. "İlk Dönem İslâm Mezhepleri". çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005.

- el-Halimî, Hüseyin b. Hasan (403/1012). *Kitâbü'l-Minhâc fî Şu'abi'l-Îmân*. thk. Halimî Muhammed Fude. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî (463/1071). *el-Întikâ fî Fedâili'l-Eimmeti's-Selâseti'l-Fukahâ*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Kahire: Dârü İbn Abbâs, 2016.
- İbn Teymiyye, Takiyüddin Ahmed b. Abdülhalim (728/1328). *Kitâbü'l-Îmân*. thk. Hâşim Muhammed Şâzelî. Kahire: t.y.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz es-Sebtî (544/1149). *Tertîbü'l-Medârik ve Takribü'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*. thk. Ali Ömer, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2009.
- Karadaş, Çağfer. "Mürchie'nin Mezhepliği Problemi ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî". *Milel ve Nihal Dergisi*. 7 (2010): 191-221.
- Kurt, Hasan. "İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin Beş Eserinde İmanla İlişkili Temel Kavramlar". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30/30 (2011): 89-118.
- Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürchie ve Tesirleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kutlu, Sönmez. *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2002.
- Kutlu, Sönmez, "Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2002/I), 177-178.
- Kutlu, Sönmez. "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mezhebî Arka Planı". *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. ed. Sönmez Kutlu. ss. 129-160. Ankara: Otto Yayınları, 2011.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (333/944). *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Ankara: Türk Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2005.

- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (333/944). *Te'vîlâtü'l Kur'ân*. thk. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınları, 2005-2011.
- en-Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl (508/1114). *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- en-Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mekhûl (508/1114). *Bahrü'l-Kelâm*. thk. Seyyid Yusuf Ahmed. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Onat, Hasan. *Emevîler Dönemi Şîh Hareketleri ve Günümüz Şîliği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.
- Onat, Hasan - Kutlu, Sönmez. "İslâm Mezhepleri Tarihine Giriş". *İslâm Mezhepleri Tarihi*.
- ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Öz, Mustafa. *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Özcan, Hanifi. "Matürîdî'ye Göre 'İman-İslam-İhsan' ve 'Küfür' İlişkisi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1994): 179-205.
- es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed Celâlüddîn (911/1505). *Kitâbü'l-Leâli'l-Masnûa fî'l-Ahâdîsi'l-Mevdûa*. Mısır: Matbaatü'l-Edebiyye, 1317/1900.
- Şener, Abdülkadir - Sofuoğlu, Cemal - Yıldırım, Mustafa. *Yüce Kur'an ve Açıklamalı Yorumlu Meâlî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ebû Hanîfe'nin Kelâmî Görüşleri ve Sünnî Kelâmın Oluşumuna Etkileri". *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi*. Bursa: Kurav Yayınları, 2005.

Extended Summary

In the history of Islam, the war of Cemel, Siffin and the political events after it brought along the creed and political polarization. During the Umayyad dynasty, which lasted about ninety years, Islamic lands expanded with new conquests, but the taking of the jizya from the mawâli, who chose Islam as their religion, deepened these polarizations. Thus, the social depression arising from the Umayyad-Hashimi struggle in Islamic lands deepened. The question of who is a believer and who is an unbeliever has been the main agenda in the discussion. Although some sections tried to keep themselves out of this irritable competition, very few people were able to remain neutral. These people, who did not get involved in political conflicts, were named as "şükkâk" because they doubted who was right. And this neutral group has grown stronger after 60/679.

The group, which was later named Mürctie, emerged from among these neutrals. And they said that the person who commits a major sin is a believer, and therefore Allah will know whether he will be punished or not. This group, with its conciliatory attitude that emphasizes the equality and unity of all Muslims, has made significant contributions to the solution of problems related to faith and politics.

In this research, we; Does our faith decrease when we abandon deeds? Or, does our faith increase when we perform the deeds fully? In order to find answers to these questions, we will examine the issue of "the problem of increase and decrease in faith".

We tried to reveal the evidences of Imam Maturidi, who supported Murctie and Abu Hanifah with his comments during his lifetime. Because this debate, which is based on the political events of the first periods of Islam, is one of the issues that are still discussed today, although not with the same intensity. So much so that the hadiths were fabricated due to this discussion, and the parties even resorted to made the prophet have lie to support their views. As a matter of fact, it is known that the hadiths stating that there will be no increase or decrease in faith, that an increase in faith is a kind of kufr, and that a decrease is shirk, were fabricated by the followers of Murctie. It is accepted that the hadiths that consider deeds as a part of faith and

that faith will increase and decrease are fabricated by the hadith supporters, who are their opponents. Supporters of this hadith; He has always been one of the proponents of the view that faith will increase or decrease. They experienced the greatest disagreement with Murcie not only in the matter of the increase and decrease in faith, but also in all matters related to faith. While they argued that faith would increase by doing good deeds and decrease by not doing it, they presented some verses as evidence for their views.

Against those who say that faith will increase and decrease, it was Murcie who insisted that faith would not increase or decrease. Abu Hanife and his friends, the leader of the Ehl-i Rey, who followed the representatives of the first period of Murcie, did the difficult thing in the political arena of that day and supported Murcie's views. Especially Imam Maturidi, whose belief views largely agree with Abu Hanifa and adopt his theological views, indirectly supported Murcie and formed a basis for the Murciean views to be built on a solid foundation. As a matter of fact, Imam Maturidi criticized almost all the sects and sects of his time. The Mu'tazila and Kharijites took the biggest share of these abrasive criticisms, along with the supporters of hadith. However, Murcie is not seen among those who have had their share of criticism. This is an indication that he is a party to Murcie. He; Based on the fact that the essential element of faith is affirmation, he defended that the deed that was abandoned would not decrease the belief, and the deed that was performed would not increase the belief. According to him, since the essential element of faith is the confirmation of the heart, faith does not increase or decrease. In fact, the belief of prophets and angels is the same as the belief of believers. While he rejected the views of his opponents, he presented many verses especially in Ta'vilat as evidence and explained the issue in a broad way. There is no increase or decrease in faith; on the contrary, faith's steadfastness, direction, tajdud, imtida, elaboration of what is fully confirmed, clinging to faith with prudence and enthusiasm, increasing the beauty of faith, ensuring consolidation, rooting and certainty, making the people of fisk liars, making the hearts of believers full of peace and tranquility. He tried to prove that the overflow is to confirm the belief at the level of ayne'l-yakin. This defense of his can also be seen as a very reasonable and understandable explanation of

the defenses of Murjî and Abu Hanîfah, who are accused of trivializing deeds. However, he, not as an imitator of Abu Hanîfah, but as a strong interpreter, established a strong theological system, basing the creed works attributed to Abu Hanîfah with rational and narrative evidence. As a result, according to Imam Maturîdî, belief means affirming. For this reason, belief does not increase or decrease in terms of the principles to be believed.